ESTAT ACTUAL I TRANSFORMACIONS DE LA DEMOCRÀCIA

De l'onada democratitzadora al tsunami autocratitzador

Victor Lapuente

Pancarta en contra de la llei mordassa en una manifestació a Barcelona, el 20 de desembre de 2014. Fotografia: Jordi Borràs

El desafiament per a les democràcies al segle XX: la quantitat i la qualitat de la competició electoral

Fa 50 anys, amb la Revolució dels Clavells va començar la tercera onada de democratització al món. La primera onada és la que, entre el 1828 i el 1926, va portar el sufragi universal a una trentena de països d'Europa i Amèrica. I la segona onada és la que, després de la victòria aliada en la Segona Guerra Mundial, va expandir la democràcia a països on hi havia hagut règims totalitaris o que havien estat ocupats per règims d'aquest tipus. Del Japó a Alemanya, la llibertat política va començar a conjugar-se en idiomes molt diversos.

Però la gran onada va ser la iniciada fa mig segle a la península Ibèrica. Des de la Revolució portuguesa del 1974 fins a la caiguda dels règims comunistes el 1989, una marea de llibertat va recórrer tot el món, amb un èmfasi particular a Iberoamèrica. Un gran nombre de països de l'Amèrica Llatina va passar de tenir règims dictatorials per defecte, amb parèntesis democràtics episòdics, a tenir la democràcia com a sistema polític bàsic —encara que, en ocasions, llisquin pel pendent dictatorial. Però fins i tot els autoritarismes més intransigents, com Rússia, intenten semblar democràcies i celebren eleccions (això sí, manipulades) cada cert temps. La litúrgia política al planeta és democràtica. Però ho és

també la pràctica? Segons *The Economist Intelligence Unit*, en aquests moments només el 8% de la població mundial viu en una "democràcia plena"; o sigui, un sistema polític que compleixi dues funcions: d'una banda, protegir els drets civils i polítics de la ciutadania i, de l'altra, mantenir un sistema d'eleccions competitiu en què el partit al govern no tingui avantatges injustos.

En aquest article abordarem tres punts. El primer és la salut de la democràcia al món; és a dir, la lluita entre els règims lliures i els autocràtics. D'acord amb nombrosos observadors, vivim un retrocés perillós de la llibertat al món. [1] A la tercera onada de la democràcia l'està seguint ara una tercera onada d'autocràcia. Fins i tot dins de la Unió Europea, on hi ha algunes de les democràcies més sòlides del món, es poden trobar exemples de democràcies defectuoses, com Hongria o Polònia. D'acord amb altres autors, el retrocés de la democràcia és conjuntural, i la tendència estructural de la humanitat cap a cotes més altes de llibertat no s'ha alterat. El món continuaria, doncs, avançant cap al que Francis Fukuyama va definir, després de la caiguda del mur de Berlín, com el "final de la història". [2]

> Només el 8% de la població mundial viu en una democràcia plena: un sistema polític que protegeixi els drets civils i polítics de la ciutadania i mantingui un sistema d'eleccions competitiu

El segon punt que explorarem és la prognosi sobre la democràcia al nostre continent en general i a l'Estat espanyol en particular. I el tercer punt no abordarà la quantitat de democràcia, sinó la seva qualitat i naturalesa. Perquè, al llarg de dècades, s'ha produït una revolució silenciosa en les democràcies més estables del món: ja no podem parlar exclusivament d'una competició entre forces d'esquerres i forces de dretes, sinó que tenim altres actors, com els populismes, que han guanyat pes. I, juntament amb els populismes, ha canviat la representació tradicional assignada als partits d'esquerres i dretes.

La salut de la democràcia

Segons el V-DEM Institute, [3] que és possiblement l'institut més citat i influent a l'hora d'avaluar críticament l'estat de la democràcia al món, en aquests moments el 72% de la població mundial viu en una autocràcia. Això és poquíssim si ho comparem amb el 1789, quan el 100% del planeta estava en mans de dèspotes, il·lustrats o no. Però si simplement mirem una dècada enrere, l'augment dels règims dictatorials és espectacular. El 2012 tot just un 46% de la població mundial estava governada per tirans. És a dir, des de les convulsions de la Gran Recessió, un espectre sinistre s'ha desplaçat pel planeta retallant llibertats individuals i deteriorant la competició electoral a favor dels governants.

De fet, aquesta és la manera habitual en què "moren les democràcies". [4] Mentre que a la segona meitat del segle XX l'habitual era que la democràcia col·lapsés amb cops d'estat,

amb militars sortint de les casernes i ocupant el Congrés i el palau presidencial, ara el normal són els anomenats *autocops*, mitjançant els quals els governants elegits democràticament es perpetuen en el poder a través d'un gradual, encara que de vegades abrupte, control de tots els aparells de l'Estat. De Nicaragua i Veneçuela a Rússia o l'Índia, aquest és el procediment regular pel qual els presidents acumulen un excés de poder. En ocasions, aquest procés d'autocratització no arriba a consumar-se del tot i, en un moment donat, es produeix una transferència de poder a l'oposició. Ho acabem de veure a Polònia. I, en un estadi inferior, és el que va succeir amb la victòria de Biden davant Trump. Malgrat el desgast a què va ser sotmesa la democràcia més antiga del món durant la presidència de Trump, i del sens dubte preocupant assalt al Capitoli, aquesta va sobreviure al mandat d'un president decididament populista. Com a mínim, va resistir al primer embat. Si el novembre d'aquest any Trump pot presentar-se a les eleccions i les torna a guanyar, llavors la situació podria ser diferent. Però, de moment, la democràcia americana no ha mort.

Tanmateix, la imatge global no és tan encoratjadora. El nivell de democràcia per al ciutadà mitjà a tot el món ha retrocedit a nivells comparables als del 1986. La democràcia s'ha deteriorat amb particular força en algunes regions, com l'Àsia-Pacífic, on ha caigut a nivells del 1978. De fet, s'està accelerant el deteriorament de les democràcies a tots els racons del món. Al món en el seu conjunt, des del 1994, els experts han documentat que les llibertats civils i els drets polítics d'un terç de la població del planeta s'han reduït de forma substancial. [5]

> Al món en el seu conjunt, des del 1994, les llibertats civils i els drets polítics d'un terç de la població del planeta s'han reduït de forma substancial

Alguns autors subratllen que no podem parlar encara d'una onada autocratitzadora [6] i que el concepte mateix d'onada és qüestionable, ja que dins del calaix de l'autocratització hi ha fenòmens molt diferents. [7] La repressió de l'oposició duta a terme per Putin és diferent de les violacions dels drets humans de Duterte a les Filipines, dels abusos de Bolsonaro al Brasil o de Modi a l'Índia, de les accions d'Orbán a Hongria o de la pèrdua de qualitat democràtica als Estats Units de Trump.

En tots aquests països, el pèndol ha oscil·lat cap a una reducció de les llibertats, però, mentre que en uns casos estem davant d'autocràcies dures, en d'altres, com el dels EUA, el que s'ha deteriorat és l'ambient mediàtic i la discussió pública.

Si descendim al nivell dels detalls del deteriorament democràtic al món, podem veure algunes tendències preocupants. Primer, la repressió governamental a les organitzacions de la societat civil ha estat augmentant durant aquests anys, i ja afecta 37 països. Atès que les ONG exerceixen un paper crucial en la promoció de la participació ciutadana i la defensa dels drets humans, la seva repressió té un doble impacte negatiu en la salut de la democràcia: erosiona tant les opcions de l'oposició democràtica d'avui com les del futur i

desincentiva la connexió de les noves generacions amb els valors dels règims lliures.

En segon lloc, un altre pilar fonamental de la democràcia, la llibertat d'expressió, s'està deteriorant a 35 països. Això representa, de nou, un augment significatiu en comparació amb fa una dècada, quan només observàvem aquest fenomen en 7 països. Aquest declivi és important perquè mina un aspecte essencial de les democràcies: la capacitat de les societats per discutir obertament i lliurement els problemes que les concerneixen. És interessant veure la diferència entre la caiguda de la democràcia als anys 30 del segle passat i actualment. Així com llavors el que estava en perill era la llibertat d'associació, amb la prohibició dels partits polítics, actualment les democràcies pateixen més per la pèrdua de la llibertat d'expressió.

Marine Le Pen, ovacionada pel públic congregat al pavelló de Le Dôme en un míting del Front Nacional. Marsella, França, 19 d'abril de 2017. Fotografia: Jordi Borràs

S'afegeix a això el tercer aspecte: l'agreujament de la censura governamental dels mitjans de comunicació. En els últims deu anys, els experts adverteixen que aquest aspecte ha empitjorat en ni més ni menys que 47 països. Limitar la independència dels mitjans i la seva capacitat per informar de manera imparcial soscava els règims democràtics de forma ineludible. Com s'ha assenyalat també en diverses ocasions, una de les variables més correlacionades amb l'absència de corrupció política en un país és la llibertat de premsa, entesa com a independència de les pressions del govern (o altres grups organitzats). La veritat és la primera víctima de la guerra contra la democràcia.

El resultat global és preocupant. El fet que el 72% de la població mundial, és a dir, 5.700

milions de persones, visqui en autocràcies el 2022 és una estadística impactant. Per primera vegada en més de dues dècades, tenim més països en la categoria més sinistra dels règims polítics (les anomenades *autocràcies tancades*) que en la més agradable (les democràcies liberals). Això planteja qüestions crucials sobre l'equilibri de poder a llarg termini al món. Els pessimistes corren a traçar paral·lelismes amb el període d'entreguerres del segle XX, ja que actualment hem assolit un rècord que no vèiem des d'aleshores: que les autocràcies tancades controlin, aproximadament, un terç del PIB mundial. Dit en altres termes: les dictadures no tenen un poder econòmic tan fort com el que tenien les potències de l'eix Alemanya-Japó-Itàlia i els seus satèl·lits com l'Espanya de Franco. Els optimistes contraposen, potser amb més fe i esperança que dades i teories, que les dictadures d'avui, malgrat el seu poder econòmic, no són capaces de projectar un model de vida alternatiu que pugui captivar les ments dels joves, dels intel·lectuals i d'altres grups socials "d'avantguarda".

> Limitar la independència dels mitjans i la seva capacitat per informar de manera imparcial soscava els règims democràtics de forma ineludible

A diferència del que va passar als anys 30 del segle passat, quan hordes d'entusiastes s'unien als moviments feixistes o comunistes, o fins i tot als anys 60 i 70, quan molts es van veure seduïts també per moviments guerrillers subversius, avui dia les dictadures no han sabut recrear una utopia similar. No hi ha grans líders d'opinió ni grans artistes ni grans escoles de pensament que defensin amb èxit, a les societats occidentals, el model de desenvolupament de Rússia, de l'Aràbia Saudita o de la Xina.

El futur de la democràcia

No obstant això, potser és qüestió de temps. Els politòlegs subratllen —encara que és una troballa sotmesa a forta discussió— que entre les noves generacions de nord-americans i europeus existeix una "desconnexió democràtica". [8] En particular, els *millennials* s'han tornat més cínics respecte del valor de la democràcia com a sistema polític i estan més disposats a expressar el seu suport a alternatives autoritàries, sobretot si el benestar de la comunitat està en perill. Un exemple seria la docilitat amb què les ciutadanies de les democràcies més avançades del món van acceptar les retallades de llibertats durant la pandèmia de la COVID-19. Tanmateix, també existeix l'opinió contrària. [9] El fet que els *millennials* siguin lleugerament més favorables a maneres no democràtiques de governar els seus països podria ser un efecte d'edat més que de cohort. És a dir, pel fet que són joves i no pel fet que ho siguin en aquests anys concrets. En línies generals, els *millennials* no són gaire diferents, pel que fa als punts de vista sobre sistemes polítics, dels joves de mitjans de la dècada del 1990 i, si s'analitza la confiança en les institucions democràtiques reals, sorgeix el patró diametralment oposat: als EUA, les persones de generacions grans han perdut més la fe en el Congrés i l'executiu que els *millennials*. A l'Europa occidental les

dades no són tan contundents, però en la forta discussió acadèmica es comença a obrir camí una conclusió: els nivells de confiança de les ciutadanies en les institucions democràtiques varien notablement d'un any a l'altre.

Un estudi recent ha desmuntat el mite segons el qual uns nivells més alts de democràcia haurien de tenir un efecte sòlid i positiu sobre el suport públic a la democràcia com a sistema polític en un país. [10] Aquest estudi demostra el que es pot denominar *efecte termostàtic*, segons el qual els canvis en els nivells de democràcia objectius en un país estan associats amb reaccions públiques *oposades*: els augments de la democràcia debiliten, no enforteixen, l'ànim democràtic de la població, mentre que les disminucions en els nivells de democràcia reforcen l'ànim democràtic de la ciutadania. I, de forma crucial, són els aspectes contramajoritaris de la democràcia (com un poder judicial fort i una protecció més gran dels drets individuals davant el poder) els que més afecten l'esperit democràtic de la població. Mentre que les millores en els aspectes electorals de la democràcia (com un recompte dels resultats electorals més eficient) amb prou feines alteren l'ànim ciutadà, els increments de les garanties judicials davant dels poders públics soscaven de forma significativa el suport de la ciutadania a la democràcia. En general, la imatge del ciutadà democràtic que sorgeix d'aquest estudi és el d'una persona més voluble i intolerant del que s'ha suggerit tradicionalment en la literatura especialitzada.

Fem una petita parada ara a l'Estat espanyol. Segons un estudi recent, [11] hi ha motius per a una preocupació particular en el cas espanyol. Com és ben sabut, la confiança dels ciutadans d'un país en els seus representants polítics puja en les bones conjuntures (econòmiques i polítiques) i baixa en temps de crisi. De forma natural, si el país està experimentant una recessió, la gent comença a desconfiar del govern i del parlament, però, quan arriba la recuperació, la ciutadania reprèn la confiança en les institucions centrals de la democràcia. Amb aquesta idea en ment, els autors d'aquest estudi van mesurar la diferència entre la confiança que hauríem d'esperar en funció de la conjuntura del moment i la confiança real que observaven en més d'una dotzena de països de l'Europa occidental. I van comprovar que, efectivament, aquesta diferència tendia a zero en gairebé totes les nacions.

> Els millennials s'han tornat més cínics respecte del valor de la democràcia i estan més disposats a expressar el seu suport a alternatives autoritàries quan el benestar de la comunitat està en perill

Però van trobar dues excepcions destacades: França i l'Estat espanyol. En tots dos països, la caiguda de la confiança ciutadana en les seves institucions democràtiques va ser molt més aguda que la ja intensa caiguda que es podia esperar després de la devastadora crisi econòmica i política que van patir. En altres paraules, la confiança en les institucions fonamentals de la democràcia pateix un problema estructural tant a França com a l'Estat espanyol. Existeix, dit d'una altra manera, el que podríem denominar una *frustració*

estructural, un desencant ciutadà que no respon només als vaivens de la conjuntura, com passa en altres països, sinó que sembla permanent.

La mutació de les democràcies

Si posem el focus no en la quantitat de democràcia, sinó en la seva qualitat o naturalesa, també trobem un canvi significatiu durant el segle XXI. Des de la postguerra s'ha anat produint una revolució silenciosa en les democràcies més avançades del món. Mirem, per exemple, les últimes eleccions presidencials franceses, amb Macron a un costat i Le Pen a l'altre. Cap dels dos no representava les dues grans famílies polítiques que han dominat les democràcies durant dècades: la socialdemocràcia (o centreesquerra) i el conservadorisme (o centredreta). La contesa per l'Elisi va ser entre un candidat de l'"elit" econòmica i política (Macron) enfront d'una candidata "popular" o populista (Le Pen).

La lluita tradicional entre esquerra i dreta ha evolucionat significativament en els últims anys. En lloc d'una divisió estricta entre aquestes ideologies, ara veiem una disputa creixent entre polítics de l'*establishment* i populistes en moltes democràcies. Un exemple clar és l'Amèrica Llatina, on candidats d'extrema esquerra, com Lula o Boric, s'enfronten a candidats d'extrema dreta, com Bolsonaro o Kast. Aquesta polarització ha portat més volatilitat en els resultats electorals i ha desafiat l'estabilitat política a la regió.

A més, en les democràcies on la lluita entre esquerra i dreta continua sent important, ha sorgit una dinàmica diferent. Al segle XX, la disputa solia enfrontar representants de votants menys educats i amb menys ingressos (partits d'esquerra) contra representants de votants amb més educació i més ingressos (partits de dreta). Tanmateix, aquesta dinàmica ha canviat radicalment en la majoria de les democràcies occidentals. Ara, els partits d'esquerra sovint atreuen votants amb un nivell educatiu més alt, mentre que els de dreta tendeixen a representar la població més rica.

> La lluita tradicional entre esquerra i dreta ha evolucionat en els últims anys. En lloc d'una divisió estricta entre aquestes ideologies, ara veiem una disputa creixent entre polítics de l'establishment i populistes

L'exemple més clar el trobem als Estats Units, on els votants de Biden (o Clinton) presentaven uns nivells educatius més alts que els de Trump. No només això; l'enfrontament polític semblava reflectir una lluita entre estils de vida: d'una banda, persones amb estudis universitaris que viuen a les costes, condueixen un Toyota Prius elèctric, van amb bicicleta, són ateus, mengen sushi i beuen caputxinos; de l'altra, ciutadans amb pocs estudis, que viuen a l'"Amèrica real", condueixen una *pick-up*, van religiosament a l'església els diumenges, mengen hamburgueses i beuen cafè de filtre. Això no ha arribat a Europa. Encara. Però comencem a veure signes de polarització de les

formes de vida. I, en general, a tot el món s'ha transformat la lluita entre esquerra i dreta en una batalla entre cultura i diners, la qual cosa planteja qüestions fonamentals sobre la representació política i la dinàmica de poder en les democràcies modernes.

Conclusions

En resum, la democràcia al món es troba en una cruïlla. Estem patint una autocratització que es pot atribuir a múltiples factors: polítics, com l'auge de líders populistes i el debilitament dels mecanismes de control del poder executiu; econòmics, com l'augment de la desigualtat i l'alentiment del creixement econòmic, i culturals, com l'ús progressiu de les xarxes socials, naturalment polaritzants, com a fonts primàries d'informació per a molts ciutadans.

Però, siguin quines siguin les seves causes, els efectes de l'autocratització —sigui una onada o un tsunami— requereixen una atenció acurada. Si volem preservar i enfortir la democràcia a tot el món, necessitem abordar els seus problemes de manera proactiva, començant pel que és a les nostres mans: pressionar per disposar d'uns mitjans de comunicació lliures d'interferències i votar alternatives polítiques que no posin en dubte els drets individuals i l'actuació dels pesos i contrapesos del poder polític. Si alguna cosa han demostrat les democràcies des de la seva reemergència moderna a finals del segle XVIII és que sempre estan en perill, però sempre són capaces de ser resilients. Tot dependrà de la voluntat i l'esforç dels partits polítics i, sobretot, de les persones que els representen.

REFERÈNCIES

1 — Lührmann, A.; Lindberg, S. I. (2019). "A third wave of autocratization is here: what is new about it?". *Democratization*, vol. 26, núm. 7, p. 1095-1113.
2 — Fukuyama, F. (1992). *The end of History and the Last man*. Nova York: Free Press.
3 — V-Dem Institute (2023). *Democracy Report 2023: Defiance in the Face of Autocratization.* Disponible en línia.
4 — Levitsky, S.; Ziblatt, D. (2019). *How democracies die.* Crown.
5 — Boese, V. A.; Lindberg, S. I.; Lührmann, A. (2021). "Waves of autocratization and democratization: a rejoinder". *Democratization*, vol. 28, núm. 6, p. 1202-1210.
6 — Skaaning, S. E. (2020). "Waves of autocratization and democratization: a critical note on conceptualization and measurement". *Democratization*, vol. 27, núm. 8, p. 1533-1542.
7 — Tomini, L. (2021). "Don't think of a wave! A research note about the current autocratization debate". *Democratization*, vol. 28, núm. 6, p. 1191-1201.
8 — Foa, R. S.; Mounk, I. (2016). "The Danger of Deconsolidation: The democratic disconnect". *Journal of Democracy*, vol. 27, núm. 3, p. 5. Disponible en línia.
9 — Voeten, E. (2016). "Are people really turning away from democracy?" Disponible en línia a SSRN.

10 — Claassen, C. (2020). “In the mood for democracy? Democratic support as thermostatic opinion”. *American Political Science Review*, vol. 114, núm. 1, p. 36-53.
11 — Van der Meer, T. W. G.; Van Erkel, P. F. A. (2023). “Moving beyond the political trust crisis debate: Residual analyses to understand trends in political trust”. *European Journal of Political Research.* Disponible en línia.

Victor Lapuente
Víctor Lapuente és doctor en Ciències Polítiques per la Universitat d’Oxford. Actualment és catedràtic a la Universitat de Göteborg (Suècia). En les seves investigacions, estudia les diferències en la qualitat del govern i les polítiques públiques entre països. És columnista a El País, col·laborador de la Cadena SER i membre del col·lectiu Piedras de Papel. També és membre del consell assessor de KSNET i *chairman* del Foro de Foros. És autor dels llibres *Decálogo del buen ciudadano* (Península, 2021), *Organizando el Leviatán* (Deusto, 2018) i *El retorno de los chamanes. Los charlatanes que amenazan el bien común y los profesionales que pueden salvarnos* (Península, 2015).